

Geld in het ancien régime: een inleiding¹

Het monetair systeem van de 17^{de} en de 18^{de} eeuw, de betaalmiddelen en het betalingsverkeer, verschilden drastisch van de situatie waarmee wij hier en nu vertrouwd zijn. Inzicht in dat systeem is essentieel om bijvoorbeeld oude teksten over financiële aangelegenheden te begrijpen.

Onze eurobiljetten ontlelen hun betaalwaarde aan een besluit van een Europese monetaire instantie, die beslist heeft dat deze briefjes in alle landen van de eurozone in het betalingsverkeer aanvaard moeten worden. In België is dat Europese besluit door Belgische wetgeving bekrachtigd, en dat is het dan. Uiteindelijk bepalen het gezag en de betrouwbaarheid van de overheid die de betaalmiddelen uitgeeft, of zij inderdaad aanvaard worden of niet. Blijkbaar is het vertrouwen in de Europese overheid en in de Europese economie zo groot dat de euro niet alleen in de eurozone, maar ook op brede schaal daarbuiten een algemeen aanvaard betaalmiddel is.

In het ancien régime werd betaald met munten van goud, van zilver en van koper. De gouden munten hadden een relatief grote waarde. Zij speelden in het betalingsverkeer een rol die vergeleken kan worden met de huidige briefjes van 100, 200 of 500 euro. Daarnaast waren er zilveren munten, die meestal een kleiner bedrag vertegenwoordigden en die voor dagelijkse transacties gebruikt konden worden, voor de aanschaf van een brood bijvoorbeeld; en tenslotte waren er muntjes van een weinig waardevolle samenstelling, meestal van koper, die als kleingeld gebruikt werden.

Met dit schema voer ik eigenlijk een ongepermitterde vereenvoudiging door. In werkelijkheid bestond er een groot gamma aan gouden en zilveren munten. Zowel bij de gouden als bij de zilveren munten waren grote en kleine munten te vinden, en munten van hoog en van laag allooï. Hierdoor kan men in feite geen duidelijke waardegrens trekken tussen gouden en zilveren munten. De waarde van de zwaarste zilveren munten en die van de lichtste gouden muntjes overlappen elkaar immers.

De gouden en zilveren munten ontleenden hun betaalwaarde niet in de eerste plaats aan het feit dat een bepaalde overheid hun gebruik oplegde of aan het feit dat een vorst bij ordonnantie beslist had welke waarde zij moesten hebben, maar wel aan hun inherente waarde. De waarde van een gouden munt werd bepaald door de hoeveelheid goud die zij bevatte, of met andere woorden, door haar gewicht en haar gehalte. Op dezelfde manier werd de waarde van een zilveren munt bepaald door de hoeveelheid zilver die zij bevatte.

Het is ook belangrijk om te weten dat elke vorst, van hoog tot laag, van de koning van Frankrijk, tot de kleinste plaatselijke potentaat in het Duitse Rijk, munten kon laten slaan en die in omloop kon brengen.

Het feit dat de waarde van een munt bepaald werd door haar gewicht en haar gehalte, heeft voor consequentie dat een munt waarvan het gewicht en het gehalte overal gekend zijn, overal kan circuleren. Een gouden munt waarvan men weet dat zij bijvoorbeeld één gram zuiver goud



bevat, kan men in principe overal ter wereld voor de tegenwaarde daarvan aanvaarden. Een munt die bijvoorbeeld in Italië of in Engeland geslagen was, en die één gram goud bevatte, was ook in onze streek één gram goud waard. Goud blijft immers goud. Hetzelfde gold voor zilver. Zilveren daalders uit Duitsland konden over heel Europa circuleren, en dus ook bij ons, omdat zij een inherente waarde hadden.

Doordat er over heel Europa in honderden muntateliers munten werden aangemaakt, die in principe allemaal vrij konden circuleren, was de monetaire situatie bijzonder complex.

Als om de situatie nog wat moeilijker te maken, circuleerden er niet alleen munten die waar dan ook konden aangemaakt zijn, maar ook munten die veel vroeger aangemunt waren. Men slaagde er immers zelden in om oude munten helemaal uit de omloop te halen. Ook munten die tientallen jaren eerder geslagen waren, bleven bruikbaar. Dit alles leidde er toe dat er, met enige overdrijving, munten uit alle streken en uit alle tijden konden

¹ Deze bijdrage is gebaseerd op de voordracht van Rombout Nijssen op de goudtag van Heemkunde Limburg op 31 mei 2008 in Herk-de-Stad.

circuleren.

Een munt die bijvoorbeeld in 1620 geslagen was, en die een bepaalde hoeveelheid goud bevatte, die bevatte honderd jaar later, in 1720, nog altijd diezelfde hoeveelheid goud. Op voorwaarde dat zij niet beschadigd was, of door gebruik al te zeer afgesleten, kon zij blijven circuleren. In het algemeen was het zo dat grote gouden munten veel minder van eigenaar wisselden dan kleine zilveren munten, en dus ook minder snel afsleten. Gouden munten bleven daardoor over het algemeen langer in omloop dan zilveren munten.

Doordat goede muntsoorten slechts zelden uit circulatie genomen werden, en doordat er gedurig aan nieuwe types geslagen werden, werd de monetaire situatie steeds ingewikkelder. Zo blijkt uit een studie van de ordonnanties op het gebruik van munten in Sint-Truiden in de 16^{de} eeuw, hoe de monetaire situatie in die stad in de eerste helft van de zestiende eeuw gedurig aan complexer werd. Een ordonnantie uit 1512 gaf de officiële waarde aan van 25 gouden en van 9 zilveren munten die voor betalingen gebruikt mochten worden. Een ordonnantie van 1527 vermeldt 55 gouden en 29 zilveren munten en in een ordonnantie van 1545 werden 81 verschillende gouden munten en 75 zilveren munten opgenomen. In de zeventiende en achttiende eeuw werd de situatie nog ingewikkelder doordat er altijd meer nieuwe munten bijkwamen dan dat er munten uit de omloop genomen werden.

Als wij in de portemonnee van een goede *Limburger* anno 1750 zouden kun-

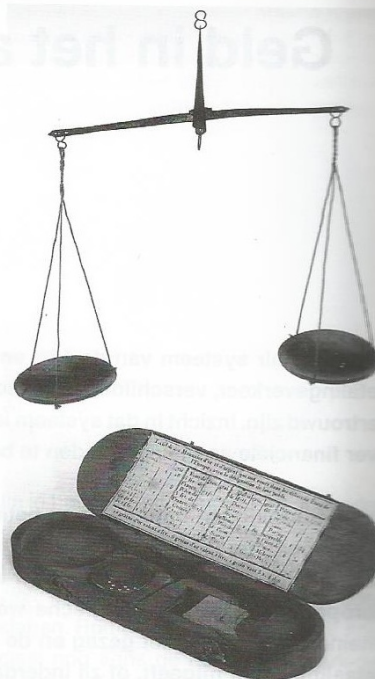
nen kijken, dan zouden wij daar wellicht een mengeling van gouden, zilveren en koperen munten in aantreffen, afkomstig uit verschillende streken in Europa, en van verschillende ouderdom.

Het feit dat er tegelijkertijd tientallen verschillende munten circuleerden, waarvan de waarden niet op elkaar afgestemd waren, bracht natuurlijk een aantal problemen voor het geldverkeer met zich. Eén probleem was dat er zoveel muntstukken circuleerden, dat het niet vanzelfsprekend was om de waarde van elk muntstuk te kennen. Een ander probleem was dat het voor handelaars niet eenvoudig was om een prijs op hun producten te plakken. Men wist immers niet wat voor munten eventuele klanten in hun beurs hadden.

Men kon op de paardenmarkt bijvoorbeeld moeilijk een prijs afficheren in gouden Engelse rosennobels, want potentiële klanten hadden misschien wel gouden Italiaanse dukaten in hun beurs of gouden Hollandse ridders, of zware zilveren daalders uit Duitsland.

Het eerste probleem, dat van de waardebepaling van de verschillende munten, werd opgelost door het gebruik van gedrukte boekjes waarin de verschillende munten waren afgebeeld en waarin hun officiële gewicht en gehalte waren opgenomen. Eventueel werd in die boekjes ook hun waarde in een veel gebruikte munt omgerekend.

Samen met deze boekjes gebruikten handelaars en geldwisselaars ook speciale weegschaaltjes. Daarmee konden zij nagaan of een munt die hun werd aangeboden nog wel haar goede gewicht



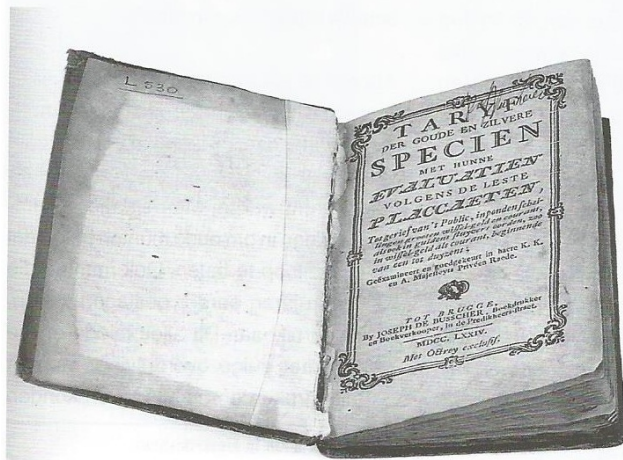
Muntweegschaaltje (1ste helft 19de eeuw)

had, en of zij niet te zeer was afgesleten. Er waren in de handel gewichtensetjes te krijgen, met gewichtjes die precies even zwaar waren als de munt die er op werd afgebeeld.

Een ander hulpmiddel om de waarde van een munt te kennen, waren de vorstelijke ordonnanties op de wisselkoersen. De meeste vorsten kondigden met enige regelmaat ordonnanties af waarin zij de officiële wisselkoersen van hun eigen munten en van de vreemde gouden en zilveren munten in hun gebied bekendmaakten.

Alle vorsten, en zelfs een aantal plaatselijke heren, hadden het recht om munt te slaan. Aangemunt edel metaal, goud of zilver waarvan munten gemaakt zijn, is immers meer waard dan het ruwe, niet-aangemunte edel metaal. Ruw zilver of goud is niet goed bruikbaar in de handel. Wanneer het echter in een standaard vorm, zoals een munt, gegoten is, en iedereen de waarde van dat bepaalde stuk kan kennen, dan wordt het bruikbaar in de handel. Daarom is honderd gram goud in munten meer waard dan honderd gram onbewerkt goud. Om die reden waren alle vorsten er op uit om zelf zoveel mogelijk goud en zilver in munten om te zetten.

Zij konden echter niet onbepert veel geld in omloop brengen. In een economie of in



een land bestaat er een optimale hoeveelheid geld. Naargelang de economische activiteit in een land is er meer of minder geld nodig om de economie te laten draaien. Als er te weinig geld is, als er te weinig betaalmiddelen zijn, dan loopt de handel vast, en gaat de economie achteruit. Wanneer er daarentegen te veel geld in omloop is, dan gaat het zijn waarde verliezen en komt de economie in een spiraal van inflatie en geldontwaarding terecht. Het kwam er voor een verantwoorde vorst dus op aan om zoveel mogelijk van zijn eigen munten in omloop te brengen, zonder te veel geld in omloop te brengen.

Door wisselkoersen vast te leggen die ongunstig waren voor vreemde munten, trachtten de vorsten het gebruik van munten uit andere landen te ontraden. Buitenlandse munten werden in de officiële wisselkoersen in de regel lichtjes ondergewaardeerd, terwijl de eigen munten lichtjes overgewaardeerd werden.

De vorst mocht daarin niet te ver gaan, omdat de mensen natuurlijk ook wel wisten dat een buitenlandse munt van een bepaald gewicht en gehalte, eigenlijk precies evenveel waard was als een munt van hetzelfde gewicht en gehalte die door de eigen vorst geslagen was. Door buitenlandse munten onder hun echte waarde te waarderen, hoopten de vorsten het gebruik ervan te ontmoedigen, en daardoor plaats te scheppen voor de munten die zij zelf lieten slaan.

Naast het feit dat het moeilijk was om de waarde te kennen van al die verschillende munten die door elkaar circuleerden, was er het probleem van het uitdrukken van prijzen en van het voeren van een boekhouding. Het probleem van de vele muntsoorten, waarvan de waarde ook nog eens voortdurend veranderde, werd in de administratie opgelost door met een rekenmunt te werken. Om prijzen uit te drukken en om een boekhouding te kunnen voeren, had men een vast muntensysteem nodig, waarin prijzen uitgedrukt konden worden. Daarom werden prijzen uitgedrukt in gulden, stuivers en oordjes. Die eenheden werden ook gebruikt in de boekhouding van kerken en kloosters en van leenhoven en cijnshoven of van gemeenten in deze streek.

Een gulden was een standaard gouden munt, een stuiver was een standaard zilveren munt en een oord was een koperen muntje. Een gulden was twintig stuivers waard en in een stuiver gingen vier oordjes. De waarde van de munten die circuleerden werd dan in omrekeningstabellen en wisselkoersen omgerekend naar deze gulden, stuivers en oordjes.

Men zou die gulden uit de rekeningen kunnen vergelijken met de euro, zoals die in 2001 bestond. Hoewel de euromunten en briefjes pas vanaf 2002 circuleren, kon men al in 2001 zijn zichtrekening in euro laten omzetten. Als men dan geld van zijn rekening wilde afhalen, dan kreeg men toch nog Belgische franken mee. Zo werden in de zeventiende en in de achttiende eeuw bedragen uitgedrukt in gulden, maar werden ze betaald in allerlei verschillende munten, waarvan de waarde werd omgerekend naar de rekengulden en naar de stuiver.

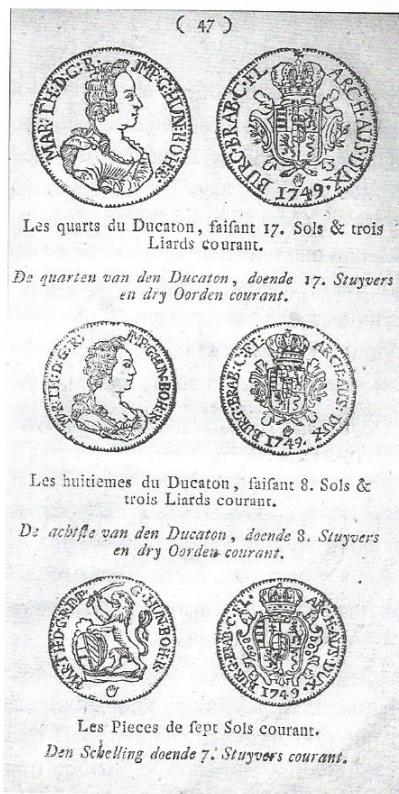
Een voorbeeld van het uitdrukken van een prijs in gulden, en het betalen ervan in allerlei verschillende munten, heeft te maken met de verpanding van het schoutsambt van Kozen in 1577. De schout was destijds een belangrijke gerechtelijke en bestuurlijke functionaris, en

hij werd aangesteld door de plaatselijke heer. In Kozen was dat de plaatselijke kasteelheer uit de familie van Kerckem. De heer van Kozen deed weinig moeite om de meest geschikte kandidaat voor het schoutsambt te vinden. Hij gaf de functie gewoon aan de meestbiedende. Omdat de verkoop van ambten echter verboden was, goot hij één en ander in de formule van een verpanding of renteloze lening. De kandidaat die bereid was hem het grootste bedrag renteloos te lenen, mocht zich schout van Kozen noemen, tot er iemand zou opduiken die bereid was een nog groter bedrag te geven. In 1577 was het een zekere Govart vander Maesen, die bereid was de heer van Kozen een pandsom van 300 gulden te betalen. Om dat bedrag te betalen moest vander Maesen zijn hele portemonnee omkeren. Hij gebruikte 15 verschillende muntsoorten, waaronder 9 verschillende gouden munten en 6 verschillende zilveren munten.

Aan deze transactie kwamen 32 Filipsgulden, 16 Metzer gulden, 11 goudgulden, 16 Hoornse gulden, 4 zonnekronen, 4 gouden ridders, 1,5 Andriesgulden, 2 clemmersgulden, 1 Karolusgulden, 25 zilveren Filipsdaalders, een hoeveelheid kruisdaalders of patagons en realen, 10 rijksdaalders en 24 Bergse penningen, en een 300-tal Brabantse stuivers te pas.

Wanneer we deze transactie, die in die tijd niet uitzonderlijk was, ontleden, dan zien wij dat er munten gebruikt werden die afkomstig waren uit de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden, uit Duitsland, uit de vorstendommen Berg, Gelderland en Luik en uit de stad Metz. Opmerkelijk is dat slechts ongeveer drie procent van het bedrag in eigen Luikse munten betaald werd.

Een ander voorbeeld dateert van 1646. In dat jaar verkocht Frans van Merode, heer van Hoelbeek en van Mopertingen, een rente van 200 gulden per jaar aan het Sint-Servaaskapittel van Maastricht. Merode kreeg daarvoor van de rentmeester van het kapittel 3200 gulden. Die 3200 gulden werden hem overhandigd in de vorm van 22 verschillende soorten gouden munten en vijf verschillende soorten zilveren munten. Bijna een kwart van het bedrag werd betaald in Spaanse



Muntkoersen, Brugge 1774

gouden pistolen en realen. Voorts werden er gouden munten van het type souverain, die in de Spaanse Nederlanden geslagen werden, Engelse gouden Henricusnobels en Jacobusnobels, gouden Franse kronen, Italiaanse gouden kronen, en nog een twintigtal andere soorten gouden en zilveren munten gebruikt. Ook hier werd slechts een klein deel van het hele bedrag - niet meer dan 1 % - betaald met munten die door de bisschoppen van Luik geslagen werden.



Zowel de overeenkomst over de verpanding van het schoutsambt van Kozen als het contract over de verkoop en de betaling van de rente zijn terug te vinden in de schepenbankarchieven die in het Rijksarchief te Hasselt bewaard worden. De akten in de gichtregisters van onze schepenbanken en de akten in de minutenregisters van onze notarissen uit de 17^{de} en uit de 18^{de} eeuw bevatten erg veel voorbeelden van akten met een gedetailleerde beschrijving van de munten die gebruikt werden om de transactie te betalen.

Heemkundigen met interesse voor monetaire geschiedenis zouden de historische wetenschap een grote dienst bewijzen door voor het eigen dorp op zoek te gaan naar een aantal teksten waarin wordt aangegeven welke munten gebruikt werden om een betaling te doen. Die teksten verdienen het om uitgegeven te worden in onze tijdschriften.

Tegelijkertijd zouden de betaalmiddelen geanalyseerd moeten worden, om uit te zoeken of er meer goud of meer zilver gebruikt werd, en tenslotte zou men – aan de hand van de muntcollecties in het provinciaal munt- en penningkabinet in Tongeren of in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, foto's kunnen publiceren van de munten in kwestie, en gegevens over hun gewicht en gehalte. Op die manier zouden onze lezers zich iets concreets kunnen voorstellen bij de bedragen die in oude teksten genoemd worden, en krijgt men een begin van een beeld van de soort en de herkomst van de munten die in een bepaalde tijd in een gemeente circuleerden.

Rombout Nijssen